

#כב 455 הרב זאב וייטמן

חלב נכרים בימינו

לע"נ מו"ח הרב יונה עמנואל זצ"ל
נלב"ע בכ"ה בשבט תשס"ב

גם תחת שלטון הרשע הנורא ערב השואה, הקפיד עם משפחתו על חלב ישראל. במסירות נפש רכב על אופניו לפנות בוקר לכפרים מרוחקים להביא חלב, שנחלב בנוכחות ישראל. בעודו משגיח על החליבה ניצל את הזמן ללימוד תורה ולשינון משניות. כאשר גברה הסכנה ונבצר מהם לעמוד על החליבה, התנזרו הבוגרים במשפחה מחלב. ואע"פ שהחמירו על עצמם, עשו זאת בצנעה, תוך כבוד רב לרבנים שהקלו כדין. **תהי נשמתו צרורה בצרור החיים, ודרכו נר לרגלנו**

ראשי פרקים

א. חלב נכרים בימינו	ו. אופן ההשגחה למעשה - כשרות רגילה ולמהדרין
ב. אבקות חלב - היתר הרב פרנק	ז. השגחה באמצעות מצלמות וידאו
ג. אבקות חלביות שאינן אבקות חלב	ח. השגחה ממוחשבת
ד. החשש לעירוב חלב אסור בימינו	ט. סיכום
ה. דרכי הפיקוח על חלב ישראל	

- בציבור המקפיד על כשרות, קיימת מבוכה ביחס לחלב נכרים בימינו:
- I. יש סבורים כי חלב נכרים חמור מבעיות כשרות אחרות, ומתרעמים אם לא מצויין על גבי מוצרי חלב בכשרות רגילה, אם הם מכילים חלב נכרים. לדעתם, דין חלב זה חמור יותר ממרכיבים בעייתיים אחרים בכשרות רגילה.¹
 - II. אחרים, המקפידים על כשרות מהדרין, סבורים כי חלב נכרים מותר בימינו. לכן, אם ידוע להם שמוצר מסוים איננו ברמת מהדרין, בשל העובדה שהוא מכיל חלב נכרים - אין הם חוששים מלהשתמש בו.²
 - III. קבוצה שלישית סוברת, שיש לחלק בין חלב ניגר לאבקות חלב: בחלב יש להחמיר, ואילו באבקות חלב, לדעתם, אין כל איסור.³
 - IV. קבוצה אחרונה סבורה אף היא שנכון לחלק בין חלב ניגר לאבקות חלב, אלא שלדעתם חלב ניגר אסור מן הדין, ומוצר המכיל חלב ניגר - אסור, ואילו אבקות חלב לסוגיהן מותרות בדוחק. לכן, לדעתם, מוצר המכיל חלב ניגר - אסור, ואילו מוצר המכיל אבקות חלב לסוגיהן מותר, אך יש לציין עליו שההכשר מתאים רק לאוכלי אבקות חלב נכרים (לקבוצה זו שייכים גם מנסחי הנהלים ברבנות הראשית, ור' להלן הע' 18).
- במאמר זה אסביר, שכתוצאה ממציאותן של פרות טריפות, קיים כיום חשש עירוב חלב אסור. כיוון שכך, יסודות ההיתר של חלב נכרים בימינו התערערו, ולכן יש להשתדל

1. הראשלו"צ ה"ר מרדכי אליהו פירסם בהודמנויות שונות (לאחרונה בקול-צופיך גל' 145, פרשת נח תשס"ב), שיש להקפיד מאד להימנע מחלב נכרים. קריאתו זאת מיועדת לציבור המסתמך על כשרות רגילה, שם נעשה שימוש בחלב נכרים.

2. יוצאי צפון אמריקה סומכים על פסיקת ה"ר משה פיינשטיין, שהפיקוח הממשלתי על החברות הגדולות מוציא את החלב מידי איסור חלב נכרים (אגרות-משה יו"ד ח"א מז-מט).

3. על סמך תשובת ה"ר צבי פסח פרנק שתובא להלן, שאבקות חלב נכרים איננה בכלל גזירת חלב נכרים.

@456 להימנע משימוש בחלב שנחלב ללא שישראל עומד על החליבה. מסיבה זו, וגם מכיון שיש כיום אבקות חלב המיוצרות בתהליכים שונים ומחומרי גלם שונים מבעבר, אין מקום להקל באבקות חלב יותר מאשר בחלב ניגר. לבסוף, אדון בדרכים ובאמצעים הנדרשים כדי להשגיח כהלכה על החלב, וכיצד ניתן באופן מעשי לארגן מערכת השגחה על חלב ישראל, והאם יש מקום לחלק לעניין זה בין רמת כשרות רגילה למהדרין.

א. חלב נכרים בימינו

במשנה בע"ז (לה, ב) נקבע, שחלב שחלבו גוי, בלא שישראל רואהו, אסור. מהגמרא שם עולה, שטעם האיסור הינו החשש לעירוב חלב טמא, וכך גם נפסק להלכה.⁴ הפוסקים נחלקו, האם האיסור נאמר רק במקרים שיש חשש ממשי לעירוב כזה, או שמא מדובר בגזירה כללית. לדעת הרדב"ז, אם אין לחוש לעירוב חלב טמא, החלב מותר, ואין עליו כל גזירה. כך פוסק גם בפרי-חדש (קטו, ו).⁵ לעומתם, דעת חתם-סופר (יו"ד ח"ב סי' קז) היא שחלב נכרים הינו גזירה גמורה, ואין להתירה אפילו כשאין כל חשש בפועל לעירוב חלב טמא.⁶

ה"ר משה פיינשטיין מחדש, שמכיוון שאין צורך שישראל יראה ממש את החליבה, וסגי ביושב מבחוץ, באופן שיש אומדנא שהגוי לא יערב חלב טמא, לכן אם אומדנא כזו קיימת כתוצאה מתקנות ופיקוח ממשלתיים, הדבר שוה-ערך לישראל היושב בחוץ. לדבריו, היתר זה תקף גם אליבא דהחת"ס, שגם כיום יש לעמוד על החליבה. חשוב להדגיש, כי הרמ"פ לא התיר חלב נכרים בימינו, כדעת הפר"ח, מחמת שחלב טמא אינו מצוי, אלא לדעתו הפיקוח הממשלתי משמש במקום עמידת ישראל. זו גם דעת חזון-איש (יו"ד מא, ד) שכתב, שאם יש פיקוח ממשלתי סגי; אלא שמדבריו משמע, שישוד ההיתר הוא כפר"ח, שאין לאסור כשברור שאין עירוב חלב טמא,⁷ ולא כדעת החת"ס.⁸

4. רמב"ם הל' מאכלות אסורות יג, יב ושו"ע יו"ד קטו, א. בירושלמי מובאת דעה, שטעם האיסור הינו חשש גילוי. בתוס' ע"ז לה, א (ד"ה משום) משמע, שגם לבבלי האיסור גם מחשש גילוי. בימינו לא שייך טעם גילוי, מכיון שאין נחשים מצויים בינינו, ומכיון שלא משאירים את החלב גלוי ללא השגחה, והדרין רק לטעם חשש עירוב חלב טמא.

5. "אם חלב טמא אינו נמצא במקום, או שנמצא אלא שהוא יותר ביוקר מחלב טהור, אין לאסור חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו, אלא מותר לילך ולקנות מהגויים חלב שלהם. וכן מצאתי להרדב"ז בתשובה בסי' עה (ח"ד) וז"ל: עוד שאלת חלב שחלבו נכרי ואין ישראל רואהו ואין במקום דבר טמא... תשובה: הדבר ברור כי הגבינה נאסרה במנין; אבל לא כן בחלב שחלבו גוי, שאסרו אותו משום חשש דבר טמא... וכן נראה מדברי כל הפוסקים... כללא דמלתא, דאם אין לחוש כלל לדבר טמא, אפי' שאינו בצד העדר, מותר." מדבריו קשה על הר"מ אליהו (לעיל הע' 1) שהביא את הרדב"ז כתנא דמסייע לחומרת חלב נכרים. כדברי פרי-חדש והרדב"ז כתב גם בכפתור-ופרח פ"ה בסופו (מנהגים שנהגו מטעם קים לך), שם הדגיש שגם אם יש בעיר בהמה טמאה אלא שאינה נחלבת, או שנחלבת אלא שחלבה יקר יותר - אין חשש. וכ"כ גם בתשב"ץ ח"ד ט"א - חוט המשולש - סי' לב, והביא את דברי כפ"פ כתנא דמסייע.

6. כדבריו משמע גם מבית-יוסף, המביא את המרדכי, האומר שיש מוכיחין מסוגיית הגמרא שאם ברור לנו שאין בהמה טמאה בעדר, מותר לקחת מהגוי ללא ראיית ישראל, **וטעות בידם**. וכן משמע גם מהרמ"א שכתב: "אם חלבו גויים מקצת בהמות ולא היה שם ישראל, ואח"כ בא ישראל אל האחרים - **עכשיו בזמן הזה, שאין חלב דבר טמא מצוי כלל**, מותר. מיהו אם לא בא שם הישראל עד אחר שנחלבו כולם, הוי כחלב שחלבו גוי, **דאסור אע"פ שאין דבר טמא בעדרו**."

7. בעיני תלמידי החזו"א היתר זה אינו מקובל, ויש אף המנסים ליתקן את דעתו בהתאם למקובל בציבור, ולהציג את עמדת הרמ"פ כדעת יחיד (ר' חלקת-יעקב יו"ד סי' לה, ובמקורות שהובאו במאמר הר"י אפרתי בהליכות-שדה גל' 112. ר' במנחת-יצחק ח"י סי' לא, טו שהתרעם על הרב זילברשטיין שהביא בספרו תורת-היולדת פ"ח הע' ה' את עמדתו זו של החזו"א). לאמיתו של דבר, החזו"א הרחיק לכת יותר מהרמ"פ, ונראה שחלק על

@457@.ב. אבקת חלב - היתר הרב פרנק

ה"ר צבי פסח פרנק (הר-צבי יו"ד סי' קג) התיר אבקת חלב נכרים, בניגוד לחלב ניגר, על סמך משמעות הגמרא, שגזירת חלב אינה חלה, כאשר החלב שינה צורה והפך לגבינה או לחמאה. איסור גבינה הוא גזירה בפני עצמה, שמא העמידה בקיבת נבלה, ואיסור חמאה למחמירים מחמת צחצוחי חלב הנשארים בה. לעומת זאת, באבקה - פקע ממנה שם חלב, ואין מקום לגזירת גבינה או לחשש שבחמאה ולכן אין לאוסרה.⁹ החזו"א חלק על הבחנה זו בטענה כבדת משקל, שאיסור החלב פוקע דווקא בגבינה ובחמאה, מחמת שחלב טמא אינו עומד;¹⁰ אך באבקה תהליך הייצור אינו מבוסס על העמדה בדומה לגיבון,¹¹ אלא על ייבוש המים והשארית החומר היבש כפי שהוא. פעולה זו ניתנת להיעשות בחלב טמא כמו בחלב טהור, שהרי גם בו יש חומר יבש, ולא מסתבר שפקעה גזירת חלב. ופשיטא, שאם היה חלב טמא מעורב, היה נשאר באבקה ולא יוצא בתהליך הייבוש.¹²

למרות האמור, נשאר הרצ"פ פרנק בעמדתו להתיר אבקת חלב במקומות שאין חשש לעירוב חלב טמא, ועל סמך דעתו יש המקילים באבקה חלב במקומות בהם אין חשש עירוב חלב טמא, ועם זאת הם מחמירים בחלב ניגר, גם אם ברור וידוע שלא עירבו חלב אסור. על דעה זו ניתן לסמוך בשני תנאים:

1. מערכת ייבוש האבקה איננה משמשת גם לייבוש של חומרים לא כשרים, כדי להבטיח שהאבקה איננה בלועה מאיסור אחר.¹³
2. אכן מדובר באבקה חלב, ולא בחומרים אבקתיים אחרים שמקורם בחלב, שדינם שונה לחלוטין מאבקה חלב, אותה התיר הרצ"פ פרנק, וכפי שיפורט להלן. בתנאי הראשון ניתן לעמוד ע"י השגחה טובה; לתנאי השני מוקדש הפרק הבא.

החת"ס (ר' בהערה הבאה) והסכים לפר"ח שאם ברור שאין חלב טמא מעורב אין כלל גזירת חלב נכרים: "אם אין בכל העיר טמאה, הדין נותן דהוי כאין בעדרו טמאה ויושב בצד העדר, וכמשי"כ הפר"ח."

8. "ומש"כ הח"ס לפרש דברי רש"י, דגזרו על הגבינה אף שברור לנו שלא עירב חלב טמא... **הם דברים תמוהים מאוד.** וברש"י מבואר דהחשש של צחצוחי חלב הוא משום חלב טמא, אבל משום חלב טהור ודאי אין לגזור. ואף חלב עצמו כשמתברר שאין בו עירוב חלב טמא, מותר... וכן מה שכתב הח"ס מדברי הש"ד בשם רש"י, לאסור חלב המבורר שאין בו תערובות חלב טמא, תמוה, שהרי כבר פרשו הפר"ח דהוא דוקא ביש בעיר חלב טמא, והרי הופקד ביד עכו"ם החלב וחיישינן שמא עירב חלב טמא; אבל אם אין בכל העיר לא חמורה ולא גמלה ולא חזירה ולא סוסה, לא שמענו לאסור." וראה בחלקת-יעקב (יו"ד סי' לה), שהליץ על החת"ס כנגד החזו"א. ובשבט-הלוי (ח"ד סי' פז) הביא עדות מפי החזו"א, שהוא אכן חלק על החת"ס. ואם כן נראה, שהבין כי אליבא דהחת"ס יהיה אסור גם בפיקוח ממשלתי, שלא כאגרות-משה. ובתורת-היולדת (שם) הבין שלחזו"א פיקוח ממשלתי נחשב כעמידת ישראל על גביו, וכדעת הרמ"פ באג"מ.
9. למעשה, גזירת חלב איננה פוקעת, ואם יהודי יקנה חלב נכרים ויעשה ממנו אבקה היא תיאסר. אמנם, הגזירה חלה על החלב רק כשהוא מגיע לידי היהודי, וכל עוד הוא ביד הנכרי אין עליו כל גזירה. לכן, החלב שהופק לאבקה ביד הנכרי לא נאסר בהגיעו לידי היהודי כאבקה. כך משמע מהחת"ס, הרמ"פ, הרצ"פ ועוד.
10. בענין האפשרות להעמדת חלב טמא דנו הראשונים. לדעת הריטב"א, חלב טמא ניתן להעמדה, לפחות בחלקו. אך המתעסקים בחלב גמלים מעידים שאכן אין אפשרות לייצר ממנו גבינה, וכך שמעתי גם מהמתעסקים בחלב סוסות. אמנם הרדב"ז (ח"ו סי' ב' אלפים רצא) מזכיר עדות מתימן על מציאות חמאת גמלים, אך הוא מחלק בין חמאה שניתן לעשותה מחלב טמא לבין גבינה שאין אפשרות כזו.
11. שנגרמת כתוצאה משינויים מולקולריים במולקולות החלב, הגורמים לניתוק הקשרים שבין החלבון והמים, וכתוצאה מכך לשקיעת החלבון בצורת גבן. ייצור חמאה אף הוא דומה מבחינה זו לייצור גבינה.
12. מכאן קשה על הרב קלמן כהנא שכתב בספר האיש-וחזונו, שהחזו"א התיר דווקא אבקת חלב ולא חלב ניגר, בניגוד למפורש בדברי החזו"א, שאין הבדל בין חלב ניגר לאבקה.
13. יש מפעלי אבקת חלב בעולם המייצרים גם אבקות מחלב מעורב בשומן מהחי או ממי גבינה לא כשרים.

@458ג. אבקות חלביות שאינן אבקת חלב

בעולם מיוצרות אבקות שונות המופקות מחלב, ממי גבינה או משאריות מוצרי חלב אחרים. אבקות אלו כוללות חלבונים ותערובת חלבונים מסוגים שונים, בצורות שונות ובריכוזים שונים, מינרלים, סוכרים (לקטוז), חומרים משמרים ועוד. חומרים אלו משמשים לייצוב, לתוספת מירקם, לטעם, להעשרה, להגדלת תפוקות, לשימור, להוזלת עלויות, למצעי גידול ותסיסה ועוד. כיום שוב לא מדובר רק על אבקת חלב, כפי שהיה בעבר, אלא על מאות חומרי גלם שונים, שכולם מגיעים בצורת אבקה, וכולם מופקים מחלב או משאריות מוצרי חלב, אך דינם שונה לעתים מדין אבקת חלב.

לדוגמה - את אבקת הקזאין, המכילה את חלבון החלב העיקרי, ניתן לייצר בדרכים שונות, ודינה משתנה בהתאם. לעתים הקזאין מופרד מהחלב בתהליכי סינון, ואז אכן דינה כחלב נכרים או כאבקת חלב נכרים. לעתים הקזאין מופרד בעזרת חומצה המוכנסת לחלב, ומתעורר חשש גבינת נכרים, כי כתוצאה מהתהליך הקזאין מופרד כגרגרי גבינה. אמנם דעת ה"ר משה פיינשטיין היא שעל גיבון בעזרת החמצה אין גזירת גבינת נכרים, אך יש שחלקו עליו בנקודה זו.¹⁴ לעתים, הקזאין מופרד בעזרת אנזים, ואז לכולי עלמא יש בו איסור גבינת נכרים, אא"כ הקזאין יוצר בהשגחה ובעזרת אנזים כשר, כדרך ייצור גבינת ישראל.

כנ"ל גם לגבי אבקת לקטוז, שהוא סוכר החלב. את הלקטוז - אותו הופכים לאבקה - ניתן לסנן ולהפריד מחלב, אך גם ניתן לסננו ממי גבינה. אם הוא מסונן מחלב - דינו כחלב או כאבקת החלב. מאידך גיסא, אם הוא מיוצר ממי גבינה, המצב שונה, מכיון שכאמור, גבינה שיוצרה ע"י נכרים אסורה בגזירה גמורה ועצמאית, ומוסכם שאין להקל בה, גם כאשר לא נעשה שימוש בחומרים אסורים.¹⁵ על מי הגבינה יש לדון, האם הם נכללים בגזירת גבינת נכרים (שהרי האנזים שגרם ליצירת הגבינה גרם גם להפרשת מי הגבינה), ודינם חמור יותר מחלב; או אולי אין הם בכלל גזירת גבינה; ושמה אף אינם בכלל איסור חלב נכרים.¹⁶ ניתן גם לחלק בין מי גבינה שפרשו בטמפרטורה של יד סולדת, שאז הם בלעו מהגבינה האסורה, ובין אם פרשו בטמפרטורה נמוכה; וכן נבחין בין אם הם פרשו מגבינה קשה שגובנה בעזרת אנזים (מי גבינה מתוקים), או מגבינה שגובנה בתהליך החמצה בעזרת תרבויות חיידקים (מי גבינה חמוצים).

לכאורה, הדעה שדין מי גבינה קל מחלב נכרים קשה, מכיון שמהגמרא משמע שחלב טמא איננו עומד. לכן אם יעשו גבינה מחלב שיש בו תערובת חלב טמא - החלב הטמא יפרוש עם מי הגבינה. אם כך, הרי שבניגוד לגבינה, שלגביה אנו יכולים לדעת שלא מעורב בה חלב טמא שאינו מתגבן לגבינה, הרי במי הגבינה אין אומדנא כזו, ודינם כדין החלב. אמנם, לדברי הר"מ פיינשטיין, מכיון שהגויים יודעים שחלב טמא אינו עומד,

14. בניגוד למה שרוב הציבור סבור, מדובר בהיתר שונה ומרווח פחות מהיתר חלב נכרים, מכיון שכאן ההיתר מתבסס על חידוש גדול - שגבינה שנעשתה בעזרת חומצה, איננה מוגדרת כגבינה שלגביה מוסכם שגזרו איסור. דברי הרמ"פ נאמרו לגבי גבינת קוטג' (יו"ד ח"ג סי' יז), ומכאן למדו תלמידיו גם לעניין קזאין. לכאורה, פסקו זה של הרמ"פ מנוגד לדברי ערוך-השולחן (יו"ד קטו, טז), שגם גבינה כזו נחשבת לגבינה לענין גזירת גבינת נכרים. וראה מאמרו של הרב ג'ורבל (מהדרין חוב' ז).

15. שו"ע יו"ד קטו, ב וברמ"א שם, כדעת מקצת הגאונים שמביא הרמב"ם (מ"א ג, יג-יד), ודלא כדעת התוס' ע"ז לה, א ד"ה חדא בשם ר"ת, שעיקר הטעם משום גילוי, ולכן בימינו לא מצינו טעם פשוט לאסור הגבינות, שאין נחשים מצויים בינינו, והגזירה היתה רק למקומות שיש נחשים. וגם במקומות שמעמידים בקיבת נבילה, יש לדעת התוס' שם, רק "טעם קצת לאסור".

16. ראה דרכי-תשובה קטו, א. וכ"כ הר"י אלשיב בתשובה בקובץ צהר, הובא בחוב' מסביב-לשולחן גל' 124.

@459@הרי יש אומדנא שלא יערבו חלב טמא, כשחולבים לצורך גבינה, שהרי הוא ילך לאיבוד במי הגבינה. לכן יש להניח, שמי הגבינה שפרשו מייצור גבינה אינם מכילים תערובת חלב טמא.¹⁷ אלא שלכאורה, יש להביא ראיה מהגמרא (ע"ז לה, א), שדין מי הגבינה כדין החלב, שהרי הגמרא רוצה לאסור גבינה משום צחצוחי חלב שבה; ולדעת רש"י שם, הכוונה היא לחלב הנשאר בין הגומות, שאסור משום חלב נכרים. בפשטות, 'צחצוחי החלב' הם מי גבינה שנלכדים בין הגומות ואינם פורשים. אם יסחטו את הגבינה, כפי שעושים כיום, אותם צחצוחי חלב ייאסרו לרש"י משום חלב נכרים, והם שאריות חלב שלא התגבנו, והם-הם מי הגבינה.

ואם כן, לא זו בלבד שיש עשרות חומרים חלביים אבקתיים, שדינם אולי שונה מאבקת החלב, אלא באותם חומרים עצמם יש נפקא מינה גדולה, אם יוצרו בתהליך כזה או אחר. הנושא מסתבך יותר, כאשר המוצר האבקתי הינו תערובת חלבונים שונים ממקורות שונים, ובדרך כלל גם סודיים. לצערנו, לעתים, כתוב על מוצרים שהם מכילים אבקת חלב נכרים, כאשר בפועל הם מכילים אבקות שדין חמור יותר, כחלב נכרים עצמו, ולעתים אף שאלות חמורות יותר.¹⁸

ד. החשש לעירוב חלב אסור בימינו

עד כאן הנחנו, שכיום אין כל חשש לעירוב חלב טמא, ולכן יש מקילים שסבורים שחלב נכרים בימינו מותר, ויש סבורים שגם כיום יש צורך בהשגחה. כעת נבדוק הנחת יסוד זו. בימינו מתבצעת חליבה של בעלי חיים טמאים, בעיקר נאקות וסוסות,¹⁹ וחלבן

17. אג"מ יו"ד ח"ג סי' יז, ומקור הדברים בתוס' ע"ז שם, ד"ה לפי. כמובן, אומדנא כזו ניתנת להיאמר רק אם החליבה נעשית לצורך גבינה, ורק כאשר התמורה למוכרי החלב תלויה בתוצאות ייצור הגבינה.

18. בדרך כלל הדבר נעשה ע"פ הנחיות הרה"ר לישראל שאינן מבחינות בין סוגי האבקות השונות. המכשלה גדולה במיוחד כאשר מפעלים נדרשים לפרסם שהם משתמשים באבקת חלב נכרים במוצרים מסויימים או בתקופות מוגבלות עקב יבוא חריג של אבקת חלב, אך מפעלים אלו עצמם משתמשים במוצריהם במשך כל השנה באבקות מסובכות יותר מחלב נכרים, ללא כל ציון. הציבור שרואה פרסום כזה סבור שבמשך כל השנה ובשאר המוצרים אין כל חשש, כשהמציאות הפוכה לחלוטין.

כאמור, מדיניות הרה"ר לישראל איננה שוללת שימוש באבקות חלביות, כולל אבקת קזאין במוצרי חלב. מאידך, גבינה שיוצרה בהשגחה בעת הגיבון מחלב נכרים ניגר איננה מאושרת ככשרה. מדיניות זו איננה מובנת, מכיון שאבקת חלב אף היא מיוצרת מחלב ניגר, וכל היסוד להתירה עקב שינויה לאבקה מתבסס על העובדה שאיסור החלב פוקע בעת הפיכתו לגבינה. ואם כן, כיצד ניתן לאסור גבינה בגלל העובדה שיוצרה מחלב ניגר, ולהתיר אבקה שהיתרה נלמד מגבינה? מאידך, אם גבינת ישראל אסורה כיון שנעשתה מחלב ניגר, כיצד ניתן להתיר אבקת קזאין, שגם היא נעשתה מחלב ניגר, אלא שיש בה גריעותא נוספת מחמת חשש לאיסור גבינת נכרים, מכיוון שלא נעשתה בהשגחה בעת הגיבון?!

לעני"ד, עדיף שלא לציין "לאוכלי אבקת חלב נכרים", "לאוכלי ג'לטין" או "לאוכלי קזאין", גם אם מקפידים לדייק בסימונים ומוודאים שכל היצרנים מסמנים (דבר שכיום איננו נכון). זאת, כיון שניסוח כזה מטעה לחשוב שמדובר בכשרות נחותה ממוצרים אחרים, כאשר בפועל ייתכן שבמוצרים ללא מרכיבי חלב נכרים או ללא ג'לטין נעשה שימוש בחומרי גלם אחרים שהיתרם מבוסס פחות. מאידך, המקילים בחלב נכרים סבורים שמדובר במוצר ברמת כשרות גבוהה יותר מכשרות רגילה, מכיון שהבעיה הינה רק חלב נכרים שלדעתם אינו בעיה, ולמעשה, יתכן ויש במוצר רכיבים בעייתיים אחרים. כיתובים אלו התאימו למציאות בה שאלות הכשרות היו רק חלב נכרים או ג'לטין. בימינו יש נושאים רבים נוספים שמקילים בהם בכשרות רגילה, מבלי לציין זאת.

19. לצערנו הרב, חלב נאקות משווק גם בארץ, והוא משמש גם לייצור גלילות המשווקות באיזור הדרום.

@460@משווק כחלב בריאות.²⁰ מאידך גיסא, אין בימינו חשש לעירוב חלב זה בחלב כשר, לא רק בשל האיסור החוקי שיש בכך, אלא מכיון שהחלב הטמא יקר עשרות מונים מהכשר, וקיימא לן שאין לחשוש לעירוב, כאשר האיסור יקר מההיתר.²¹

אמנם המצב אינו פשוט כל כך, שהרי אף אם אין חשש עירוב חלב בהמה טמאה, יש חשש לעירוב חלב אסור מבהמות טריפות, וייתכן שעובדה זו משנה את התמונה.

בשו"ע (יו"ד פא, א) נפסק, שחלב בהמה טריפה אסור כבשרה. כיום, מתבצעים בחלק מהפרות החולבות ניתוחים, שבמהלכם עלול הרופא לנקב את קיבת הבהמה והיא הופכת לטריפה וחלבה נאסר. מכיון שאין כל פיקוח המונע עירוב חלב מבהמה שעברה ניתוח כזה בשאר החלב, לכאורה, חזר דין המשנה ליסודו ולתוקפו, ושוב אין מקום להקל בחלב שנחלב ללא השגחה, גם לדעת המתירים כאשר אין חשש עירוב.

על טיעון זה ניתן לחלוק ולומר, שלעירוב חלב טריפה לא חששו חכמים, וניתן להביא לכך מספר ראיות:

- I. הגמ' (ע"ז לה, ב) שואלת מדוע חלב שישאל לא עומד על גביו אסור: "למאי נחוש? אי לאחלופי - טהור חיוור, טמא ירוק?" ואם היה חשש לעירוב חלב טריפה, הגמרא יכלה לענות דחיישינן לאחלופי בחלב טריפה שצבעו זהה לחלב הכשרה.
- II. הגמרא שם ממשיכה ושואלת: גם אם חיישינן לעירוב חלב טמא, ניתן לגבן את הגבינה ולהתיר את הגבינה, מכיון שידוע שחלב טמא אינו עומד. ולכאורה, אם חששו גם לעירוב חלב טריפה, אין אפשרות להתיר את הגבינה, שהרי אולי עירבו בחלב חלב טריפה, וחלב זה כן עומד?
- III. גם מבחינה מעשית, ישראל העומד על גבי גוי החולב אינו יכול, בדרך כלל, להבחין אם הבהמה הנחלבת היא טריפה או כשרה, אלא רק אם היא טהורה או טמאה.

אם כן, אין לגזור גזירה חדשה ולהצריך כיום השגחה מחשש חלב טריפה.²² אלא שגם אם אכן הסיבה לגזירה היתה החשש לעירוב חלב טמא, ולטריפה לא חששו, מכיון

20. השאלה של ריפוי באיסורים נדונה בפני עצמה (רמב"ם הל' יסוה"ת ה, ר-ח ושו"ע או"ח תסא, א ומג"א שם). הדברים אמורים רק כאשר לא ניתן לרפא ללא איסור, כגון המקרה המובא בתשב"ץ ח"ד ט"א - חוט המשולש - סי' לב, שהוזקקו להשקות חולה בחלב חמורה (=אתון) משום פיקוח נפש.

21. ע"ז לד, ב. וראה בדרכי-תשובה יו"ד קטו, ז שהביא גם מחמירים בענין זה, אך חששותיהם שם אינם במציאות ימינו. גם החזו"א (יו"ד סי' מא) כותב שאם החלב הטמא יקר יותר, הפר"ח מתיר; ומשמע שם שמסכים עמו, אפילו אם יש בעדרו חולבות טמאות. וכ"כ בכפ"פ פ"ה. בע"ז יב, א בתוד"ה ושדי מובא דלא חיישינן שהגוי יכשיל את היהודי ע"מ לפגוע בו, אם אין לו כל תועלת. וכ"כ להלכה בשערי-תשובה יו"ד קכט, ב.

בחלקת-יעקב (יו"ד סי' לד) הביא הרב ברייש מציריך בשם הר"מ סולוביצקי, ששמע מאיש מלומד וחרדי הגר בשוויץ בהרים הגבוהים, שראה אשה שהורידה כדי חלב מההרים בימות הקיץ. לשאלתו, כיצד החלב לא מתקלקל בטלטולי הדרך והחום, ענתה שהיא מערבת מעט חלב אתון; ואף שמחירו יקר יותר, הוא מסייע שלא יתקלקל. היא גם איננה חוששת מאיסור הממשלה בשוויץ לערב חלב, או שמא יגלו זאת. סיפורים דומים שמעתי גם מרב באיטליה וגם בספרד, אך אני מפקפק מאוד באמינותם. גם אם חולבים בהמות אסורות, אין שוטרים שיערבו חלב זה בחלב פרות - בשל היוקר, ומחשש שהדבר יתגלה ויפסידו פרנסתם, ומחשש שעירוב כזה עלול לפגוע בחלב מבחינה בקטריולוגית. גם אם יש שוטה שיעשה זאת, נראה שאין לחוש למיעוט שאינו מצוי כלל. בודאי, אליבא הסוברים שגזירת חלב נכרים נגזרה במציאות של רוב חלב מטמאות (כנסת-הגדולה יו"ד סי' קטו, ב"י, ח וכו'), והסוברים שהגזירה חלה רק במקומות שרגילים בחליבת טמאות (תשב"ץ שם). אכן, יש לזכור שגם הרמ"פ לא התיר חלב, אלא אם הוא נקנה מחברות גדולות ומפוקחות, ולא מכפריים פרטיים.

22. [גם מהעובדה שלא שמענו שעמידת ישראל על החליבה מחייבת להשגיח שלא יתערב חלב איסורי הנאה, מבהמת קדשים, הקדש, ע"ז וכד', מוכח שגזירת חלב נכרי נאמרה רק ביחס לחלב טמאה, כשלגבי החששות האחרים יש לדון ככל הלכות איסור והיתר. - הערת עורך (י.ר.)]

@461@ שמדובר בדבר שאינו מצוי, הרי שלאחר שנקבע שיש לעמוד על החליבה, פשוט שהעומד חייב למנוע חליבת טריפה כמו חליבת טמאה, שהרי חלב זו כמו זו אסור באותה מידה. יתירה מזו, מצינו חילוק בהלכה באופן ההשגחה, כשידוע שיש בעדר טמאה (אז הישראל חייב לשבת במקום שיוכל לראות את החליבה כשיעמוד), לעומת מקרה שאין בעדר טמאה (אז מספיק לשבת מבחוץ, גם במקום שאינו יכול לראות את החליבה). לכאורה פשוט, שכאשר יש בעדר טריפה חייבים להשגיח כמו כשיש טמאה.²³ ואם כך, נראה שאין מקום לבטל את האיסור בימינו, גם אם אין כיום חשש טמאה, כל עוד קיים חשש טריפה. אמנם, לא תמיד ניתן להבחין בטריפה כמו בטמאה, אך יש מקרים בהם הדבר אפשרי, ואין ספק שעמידה על החליבה כיום תמנע במקרים רבים עירוב חלב מפרות אסורות (אם יודעים למה לשים לב ועין). ואם היו המתירים (הרדב"ז, הפר"ח, הר"מ פיינשטיין, הרצ"פ פרנק) מודעים לחשש עירוב חלב טריפה, ושהיתר החלב ללא השגחה עלול להביא לעירוב חלב אסור בחלב הכשר, ספק אם הם היו מתירים את החלב ללא פיקוח.²⁴

מבחינת היקף הבעיה, המציאות היא שברוב העולם מתבצעים ניתוחי פרות, ובמקרים רבים הפרה הופכת לטריפה מחמת ניקוב הקיבה. יש מקומות בהם מגיע שיעור הפרות המנותחות בעדר ליותר מ 1/60 מהבהמות הנחלבות בעדר. מבחינת דיוננו, אין משמעות לביטול בששים, כי איננו דנים במעמד החלב מחמת חשש עירוב של חלב אסור,²⁵ אלא מחמת שהחלב כולו נחלב ללא שישראל רואהו. לכן, גם אם כמות הטריפות נמוכה מ 1/60, יש לחשוש,²⁶ מכיון שהחייב במשנה לעמוד על החליבה אמור גם

פתח לכרס פרה חולבת שנעשה לנסיגות, ובכך הפכה לספק טרפה

23. לכן, כשמפרידים בייצור 'חלב ישראל' בחו"ל את הפרות המנותחות, אין להסתפק בישראל העומד מבחוץ, כדין אין בעדר טמאה, מכיון שיש בעדרו טריפה, ובעיניו שהישראל יעמוד במקום שיראה את החליבה.
24. לכאורה, למרות שבתקופת המתירים הני"ל לא היו מצויים ניתוחים, כן היו מצויות פרות שניתן להכיר בטריפותן באופן חיצוני, ומשמע שלא חששו לכך. ואף אם מדובר במציאות נדירה, שלכתחילה אין לחוש לה, הרי היתרם מבוסס על כך שכיום שוב אין כל חשש לעירוב חלב טמא. אבל אם קיים חשש לחלב טרפה, אפילו נדיר, נראה מדבריהם שאין להתיר חלב ללא השגחה, כמו במקרה של חשש נדיר לטמאה, וא"כ היתרם צ"ע.
25. בשאלת איסור החלב כתוצאה מניתוחי הפרות, ובסוגי הניתוחים השונים, ר' מאמרי בהליכות-שדה גל' 94.
26. הערכתנו למספר הניתוחים הנעשים בארץ לפרות חולבות היא 600-700 ניתוחים לשנה, לכמות של כ-110,000 פרות. מכיון שפרות נחלבות במשך כשנתיים וחצי בממוצע, נגיע לכ-1,800 ניתוחים, וזה קרוב מאוד ל 1/60. מאידך, אחוז הפרות היוצאות מהרפת בעקבות ניתוח היו גדול בהרבה מהממוצע, ולכן סביר שבפועל יש הרבה פחות מ 1/60 מנותחות. בחברת "תנובה" הניתוחים מפוקחים, כך שאין כמעט כל חשש לחלב טרפה המגיע למחלבות. בחו"ל הבעיה חריפה יותר משתי סיבות: האחת - העדר פיקוח על הניתוחים; השניה - במקומות רבים הניתוחים נעשים בשיטות המטריפות באופן ודאי. עניין זה ראוי להבדק בכל מקום בו נותנים כשרות לחלב, גם אם לא חוששים לאמור כאן בעניין חלב נכרים. אמנם, אם מתברר שהניתוחים לא נעשים באופן שמטריף בודאי, הרי שמכיון שספק טריפה מותרת לאחר י"ב חודש, ניתן לשער רק את ניתוחי השנה האחרונה, ואז הסיכוי להגיע למעלה מ 1/60 הינו נמוך.

@462@ כשהחשש לעירוב חלב טמא הוא בכמויות קטנות, שבוודאי בטלות בששים.

- החשש שהעליתי לפקפק בהיתר חלב נכרים בימינו מחשש לעירוב חלב טריפה מתבסס על שלוש הנחות, ודי לסתור אחת מהן כדי לחזור ולהתירו גם בלא שישראל רואהו:
1. אין מי שהתיר חלב נכרים ללא השגחה במקום בו ידוע שיש חלק שחולבים בהמות טמאות, גם אם ברור שהחלב הטמא יתבטל בשישים או בשש מאות בכלל החלב.
 2. אין לחלק בין חשש עירוב חלב בהמה טמאה לחשש עירוב חלב בהמה טריפה (ידועה ושניתן לזהותה ולהשגיח שלא יחלבה²⁷), שחלבה אסור בדיוק כמו חלב טמאה.
 3. יש כיום שיטות טיפול שאוסרות את הפרה ואת חלבה כספק טריפה, ולעתים, כוודאי טריפה.

עד כה לא מצאתי מי שדן בהשלכות בעיית הטרופות על היתר חלב נכרים, אלא רק על שאלת כשרות החלב כתוצאה מעירוב חלב טריפות. הרב ישראל בעלסקי (מסורה גלי' ו) תקף בחריפות את הסבורים לאסור את החלב בשל הניתוחים בפרות, ובין השאר הוא חולק בדבריו על ההנחה השלישית. לדעתו, אין חשש הטרפה של הפרות כתוצאה מהניתוחים.²⁸ הוא מסתמך בדבריו על עדות הרופאים, שעור הקיבה מורכב משלוש שכבות נפרדות, וניקובן נעשה כשהנקבים אינם אחד כנגד השני, ונקב כזה מותר לכל הדעות. לפי מה שידוע לי, שלוש השכבות הללו מחוברות, ואינני מבין כיצד אפשר לנקוב לא במפולש ממש, שהרי למעשה זו יחידה אחת המורכבת משריר עם קליפה דקה, פנימית וחיצונית. הקליפות הללו דבוקות לשריר באופן שלא מאפשר כלל, לעני"ד, לנקב את הקיבה באופן המתואר ע"י הרב בעלסקי. גם לו היו שלוש השכבות נפרדות - ניקוב הקיבה נעשה במחט באופן ישר, ואינני מבין כל טעם או תועלת בהחדרה אלכסונית מסובכת כמתואר בדבריו.

נימוק נוסף להיתר המובא בדבריו הוא, שבהמה שנפגעה באופן הממית, אך ניתן להחיותה ע"י טיפול ברפואות - אינה נחשבת לטריפה, ולדעתו ק"ו בנדון דידן. אלא שהגמ' אותה הוא מצטט (חולין נד, א) עוסקת בפגיעות הממיתות, שאין בכלל הטרופות שמנו חכמים; ועל כך אומרת הגמרא, שאין להוסיף על מה שמנו חכמים, וכנראה הפגיעות הללו ניתנות לטיפול, ולכן לא נמנו. ואף שמהגמ' ניתן להבין, שלדעת חכמים, שאר הטרופות אינן ניתנות לטיפול, הרי שלהסיק מכאן שכל טריפה שניתנת כיום לרפוי איננה טריפה, הוא חידוש מפליג, שנוגד את דברי הרמב"ם (הלי' שחיטה י, ג), שאין מתחשבים ביכולתו כיום לרפא, ואת דברי החזו"א (יו"ד ה, ג) שהמציאות הקובעת לענין טריפות ויכולת ריפויין היא המציאות בימי חז"ל ולא בימינו.

עוד חידש הרב בעלסקי, שמכיון שחזינן שבדרך כלל הבהמות חיות י"ב חודש, ניתן לסמוך על כך לכתחילה להתיר אותן ואת חלבן גם מבלי המתנת י"ב חודש. גם זה חידוש מפליג; ועוד קשה, שהרי המתנת י"ב חודש מועילה רק בספק טריפה ולא בוודאי.

27. יש שהקשו על כל כשרות החלב, מצד העובדה שאחוז הטרופות בפרות חולבות הנשחטות בבתי מטבחים הינו מעל לשיעור של מיעוט המצוי, עובדה היוצרת רובא דליתא קמן שכמות חלב הטרופות הינו מעל לשיעור ביטול בחלב הכללי. ואף שאין אנו מזהים את הבהמה הטרפה לפני השחיטה, אך הנסיון מורה שאחוז הטרופות גבוה. אמנם יש נימוקים להיתר, במיוחד מאחר שריבוי הטרופות נובע מהחמרה ולא מעיקר הדין. אמנם לגבי חובת הפיקוח על החליבה, ההתייחסות היא רק לטרופות ידועות, שניתן לזהותן בחייהן.

28. במאמר עצמו לא ברור אם היתרו מבוסס על כך שאין לדעתו חשש הטרפה בפרות, לפחות, לא בתורת ודאי; או שהוא סומך על ביטול. אם טעמו מדין ביטול, יש עדיין מקום לדון לגבי שאלת חלב נכרים, וכדלעיל. הרב משה היינמן באותו גיליון מסכים אף הוא להיתר החלב, אך עיקר טיעונו מתבססים על דיני ביטול.

@463@אם אמנם אין לחלק בין חשש עירוב חלב טמא לחשש עירוב חלב טריפה, ובעיית הניתוחים אכן מחייבת השגחה מהדין על חלב נכרים גם בימינו, יש צורך לבחון האם דרכי הפיקוח הנדרשות על מנת למנוע עירוב חלב טמאה מספיקות גם כדי למנוע עירוב חלב טריפה.

ה. דרכי הפיקוח על חלב ישראל

כבר הוזכר לעיל, שאם אין לו דבר טמא בעדרו, מספיקה ישיבה מחוץ לרפת אפילו מבלי יכולת לראות את החליבה עצמה; וכשיש דבר טמא בעדרו, צריך לשבת באופן שיוכל לראות את החליבה, כאשר הוא עומד. ואע"פ שאינו רואה את כל החליבה, הגוי מירתת, שעלול לראותו אם יחלוב בהמה אסורה. הש"ך פוסק, דסגי בנכנס ויוצא, וגם בכה"ג יש מירתת. לדעתו, די בנכנס ויוצא למקום שממנו יכול לראות כשיעמוד, ואין צורך להיכנס למקום החליבה ולראותה בפועל.²⁹ לדעת הרמ"א - כדי להחשיב את החלב לחלב ישראל, יש גם לראות את הכלים נקיים בתחילת החליבה.

מהי תחילת חליבה בימינו? אם סיבת הדרישה היא לוודא שחולב לכלי נקי, כדמשמע מהרמ"א, בוודאי שיש לעשות זאת בתחילת מילוי מיכל החלב. מכאן ואילך יש לדון, האם חייבים להיות נוכחים כל פעם שמרוקנים את המיכל, שלאחר מכן חשיב תחילת חליבה. ואולי תחילת חליבה היא בבוקר, בצהריים ובערב, בכל פעם שמתחילים לחלוב את העדר? ואולי תחילת חליבה היא בכל רבע שעה, כשמחליפים את קבוצת הפרות הנחלבת במכון החליבה? ואולי בכל החלפת משמרת עובדים?

נראה, שכדי לצאת ידי דרישת הרמ"א לבדיקת הכלים בתחילת החליבה, מספיק לוודא שהמיכל נקי בעת תחילת ההשגחה, ותחילת חליבה משמעותה - תחילת איסוף החלב עבור הישראל. מכאן ואילך מספיק שהמשגיח ייכנס ויצא בעת החליבות, ולא בעיני יותר השגחה מצד דין תחילת חליבה, שהרי אין צורך לבדוק את נקיון הכלים, מכיון שמה בכך אם הכלים נותרו עם שאריות חלב, הרי אם המשגיח יוצא ונכנס כל השבוע ממילא החלב כולו הינו חלב ישראל כשר. מאידך גיסא, ייתכן שהמשגיח חייב להיכנס גם בין החליבות, שאם לא ייכנס, ויש הפסקה בין החליבות שבמהלכה המשגיח לא מבקר ואין מירתת, יהיה צורך לחתום את מיכל החלב בין החליבות, כדי לוודא שלא הוכנס חלב אחר.³⁰

מהי הגדרת 'יוצא ונכנס'? האם כניסה לרפת כל עשר דקות מספיקה, או כל עשר שעות או אולי עשרה ימים? לכאורה, לא מצינו הגדרה מדויקת של יוצא ונכנס,³¹ אך נראה, שהיוצא ונכנס חייב ליצור מציאות של מירתת. אם הגוי סבור, שהיהודי עלול לבוא בכל רגע הוא מירתת, גם אם היהודי לא יגיע בסופו של דבר במשך חודש ימים. לעומת זאת, אם הגוי יודע שהיהודי לא יבוא בשעה מסוימת, הוא אינו מירתת באותה שעה, גם אם לבסוף יבוא בתוך השעה. העיקר איננו במספר הכניסות לרפת או בתדירותן, אלא

29. נראה שהוא חדין באין לו טמאה, שמדינא מספיקה ישיבה מבחוץ גם ללא יכולת לראות את החליבה כשעומד, סגי בנכנס ויוצא למקום שלא רואים את החליבה, ובתנאי שהגוי מודע להשגחה ולכן מירתת.

30. בשו"ע יו"ד קיח,א נזכר החלב כדבר שטעון חותם אחד, כאשר הוא מופקד בידי גויים. לדעת האיסור-והיתר יש חשיבות לנוכחות בתחילת החליבה גם מבלי לבדוק את ניקיון הכלי. אלא שגם לדעתו, הסיבה היא שאם לא כן החלב שנחלב בהתחלה לפני בוא המשגיח איננו חלב ישראל (מנחת-יעקב פא"י), א"כ גם לדעתו, כל עוד נמשכת ההשגחה, אין לדבר על תחילת חליבה נוספת. אלא שאם יש תחלופת עובדים, יש להקפיד שבהחלפות הראשונות יגיע משגיח בכל תחילת משמרת, עד שהחולבים יהיו מודעים להשגחה, ואצל כולם יהיה מירתת.

31. עיקר דין יוצא ונכנס נדון ביו"ד סי' קכט בדיני יין נסך.

@464 במודעות שמצליחים ליצור אצל הגוי החולב, שבכל רגע יכול היהודי להיכנס. למשל, אם הגוי מודע לכך שבשבת היהודי לעולם לא יבוא, כי אינו יכול להגיע אליו ללא חילול שבת, פשיטא שבשבת לא מירתת. כיוצא ב, אם הגוי יודע, שבכל פעם שהיהודי יוצא הוא לא חוזר בשעתיים שלוש הבאות - בשעות אלו לא מירתת. מאידך גיסא, אם היהודי מגיע באופן קבוע ביום שני, ופעם חל יו"ט ביום זה, והגוי אינו מודע לכך, המירתת קיים.³²

יתירה מזו, אם יהודי ישב כל הזמן בסמוך לרפת מבלי לזוז כלל, אעפ"כ יתכן שלא יהיה זה חלב ישראל, אם הגוי החולב איננו יודע כלל מהי מטרת ישיבת היהודי שם, וממילא איננו מירתת. הדבר מפורש בשו"ע, שאם יש דבר טמא בעדרו, והישראל יושב מבחוץ, סגי בישיבה כזו שאינו רואה את החליבה, רק בשלושה תנאים:

- I. הוא יכול לראות את החליבה כאשר הוא עומד והגוי יודע זאת;
- II. הגוי יודע שחלב טמא אסור לישראל;
- III. הגוי מודע לכך שהוא חולב לצורך ישראל, והעומד מבחוץ הוא זה שהוא חולב למענו (עי' ערוה"ש שם).

פשיטא אפוא, שהגוי חייב לדעת, שהישראל יושב מבחוץ או יוצא ונכנס כדי להשיג. בפועל, כאשר פועלים זרים חולבים, והם אינם יודעים כלל שיש חלב מותר וחלב אסור, ומי הם בעלי הזקנים המסתובבים בחוץ, ומה מטרת בואם, ואין להם מושג שהחלב הנחלב על ידם מיועד ליהודים אלו - אין השגחה כזו מועילה כלל. אמנם, אם ההשגחה תהיה הרמטית, ללא הסתמכות על מירתת, החלב כשר.

הבעיה היא שהסברת עניין זה לבעלי רפתות ולחולבים נכרים עלולה להביאם לשחוק, שהרי מי בכלל מעלה על דעתו לערב חלב בהמות אחרות בחלב הפרות,³³ וחמור מזאת, הדבר עלול להעלות במוחם רעיונות כיצד לפגוע ביהודים 'דווקא'.³⁴ לכן מוצע, לידע את החולבים הנכרים, כי מטרת ההשגחה היא שלא יחלבו את הפרות המנותחות, ולציין שהחלב הנחלב עבורנו צריך להיות נקי ללא כל תוספות שהן, מבלי לאזכר את הטמאות.

לאחר מכן, יש לסדר את מערכת ההשגחה כך שהכל ידעו שאין זמן בו יכולים להיות בטוחים שהמשגיח לא יופיע,³⁵ כולל בלילה או בשעה הסמוכה לביקור האחרון. במקרה כזה, גם אם המשגיח לא יופיע במשך יומיים, ה'מירתת' יישאר ושפיר חשיב יוצא ונכנס.

מידת המירתת איננה תלויה רק במודעות שיוצרים אצל הגוי החולב, שהמשגיח יכול להפגיעו בכל רגע, אלא גם במידת הנזק שייגרם לחולב כתוצאה מחריגה מהמותר. אם הנזק איננו גדול, ברור שמידת הרתיעה והמירתת פוחתים בהתאם.³⁶ לגבי מידת המירתת הנדרשת נראה פשוט, כי זו תלויה במידת הזמן והטורח הכרוכים בעשיית האיסור, ובמידת המוטיבציה לביצועו. לכאורה, יש הבדל גדול בין מידת המירתת הנחוץ כשרוצים למנוע מגוי עירוב חלב אסור, לעומת מה שנחוץ אם מעוניינים למנוע

32. ראה שער-תשובה קכט, לב, שהכל לפי המקום ולפי הזמן. ואם נראה שהגוי סומך שהיהודי לא יבוא, אין זה נחשב ליוצא ונכנס; ואם הגוי סבור שהיהודי עלול להיכנס בכל רגע, הרי זה נחשב ליוצא ונכנס לכל דבר.

33. וכנראה, אין להקל ראש בשחוק כזה, כמו שמצינו שביטלו עטיפת הראש באבילות, מחמת שהדבר גורם לגויים לשחוק גדול (רמ"א יו"ד שפ"א ושו"ע שם).

34. אמנם, מתוד"ה ושדי בע"ז יב, א משמע שאין לחוש שהגוי יערב איסור בדווקא כדי להכשיל את היהודי, אך כאשר הגוי נפגע מיחסו של היהודי, ומכך שהוא חושדו בדברים משונים ולא מאמינו - שאני.

35. הכוונה לשיעור זמן המספיק להביא חלב אסור ולערבו בחלב המותר. אם יש שעה שעתיים, שבהם הגוי בטוח שהיהודי לא אמור להגיע, וזמן זה איננו מספיק כדי להשיג חלב טמא ולערבו בחלב המותר - נראה פשוט שאין זה פוגע בדין נכנס ויוצא.

36. ראה ע"ז יב, א תוד"ה דלמא.

@465 מלשותות מיין המונח בקרבת מקום. המוטיבציה לחלוב פרה טמאה הינה אפסית, שהרי אין לו בכך כל עניין, רווח או תועלת. להיפך, יש רק חשש להפסד זמן ולפגיעה בטיב החלב. כמו"כ, האפשרות לחליבת בהמה טמאה מסובכת ביותר, מכיון שמערכת החליבה איננה מתאימה לחליבת בהמות אחרות מלבד פרות, וחליבה ידנית כרוכה בטירחא ובזבזבז זמן רב ביותר. מאידך גיסא, הזמן הנחוץ כדי לשתות את היין זעום יחסית לזמן הנחוץ כדי למצוא בהמה טמאה, לחולבה ולערב את חלבה בחלב הכשר. לכן, אם כדי להבטיח שהגוי לא ישתה יין נזדקק להשגחה כמעט רצופה או לעונש מרתיע במיוחד, הרי שלגבי חליבת בהמה טמאה נראה, כי די ביוצא ונכנס באופן פחות תדיר, ובעונש פחות מרתיע.

מבחינה זו, אין ספק שהמירתת הנדרש למניעת עירוב חלב טרפה גדול הרבה יותר מזה הנדרש למניעת עירוב חלב טמאה, שהרי על טרפה אין פיקוח ממשלתי,³⁷ ויש מוטיבציה ואינטרס לערב, וחליבת טרפה ניתנת להיעשות בקלות ובמהירות. גם אופן ההשגחה על חלב טריפה שונה, ומחייב עמידה מקרוב, שהרי להבחין בטרפה קשה יותר מאשר להבחין בטמאה.

מסקנת הדברים היא, שההכנות להשגחה חשובות כיום לא פחות מההשגחה עצמה, והכנות אלו צריכות להביא לכך שלחולבים לא יהיו אינטרס, מוטיבציה או רווח כלשהו מחליבת הטריפות למיכלי החלב הכשר (למשל, ע"י הסכם תגמול נאות, שיביא למוטיבציה ועניין להקפיד על שמירת ההנחיות); שיהיה להם אינטרס לשמור על אמינותם והתחייבותיהם; שחליבת הטריפות תהיה מסובכת יותר (למשל, ע"י שימת רווח גדול וסימני היכר ברורים בין עדר לעדר); ושתהיה אפשרות פשוטה לבדוק אם אכן הפרות הללו נחלבו בנפרד (למשל, ע"י השגחה בזמן חליבת המנותחות דווקא); ושהחולבים יהיו מודעים לאינטנסיביות ולמקצועיות של הפיקוח. כמו כן, יש להיערך להשגחה מתוחכמת, מכיון ששוב לא מספיק להציץ בחטף על מנת לוודא את הידוע מאליהם שחולבים רק פרות, אלא יש צורך בביקורת מקצועית כדי לוודא שאכן הפרות המנותחות אינן נחלבות.

ו. אופן ההשגחה למעשה - כשרות רגילה ולמהדרין

לאור האמור עד כה נראה, שהמקילים בחלב נכרי יכולים לסמוך על כך שחיוב עמידה ע"ג החליבה נועד רק למנוע חליבת בהמות טמאות.³⁸ לדעה זו, גם אם נחמיר כפוסקים שאין לוותר על השגחה, גם במקום שידוע שאין חליבת טמאות, ניתן בקלות להגיע למירתת מספיק בהשגחה דלילה יחסית; במיוחד במקומות בהם יש פיקוח מרתיע מצד המחלבות או משרדי הממשלה, שהחלב הנמכר למחלבות יהיה חלב פרות טהור ללא כל תוספות.³⁹

37. מכיון שההשגחה נועדה ליצור מצב מירתת, בודאי צודקים דברי החזו"א והר"מ פיינשטיין באגרות-משה, שגם איסור חוקי מצד הממשלה על עירוב חלב אסור ואיום בשלילת רשיונו של מי שיערב מלשוק חלב, יוצר מירתת שאיננו נופל מהמירתת כתוצאה מיוצא ונכנס, שאם ייתפש, לכל היותר, היהודי לא יקנה את החלב שלו. וראה ש"ך יו"ד קכט,טו, שיתכן מירתת גם מלא יהודי, כגון דמירתת מגויים אחרים שיספרו ליהודי.

38. כאשר, לגבי בעיית עירוב חלב הטרפה יהיה צורך לסמוך על דיני ביטול וספיקות.

39. הרב אברהם אליהו קפלן זצ"ל (דברי-תלמוד ח"א עמ' קיג) שולל השגחה חלקית על חלב לפי המהרש"ד"ס (יו"ד סי' נג) שלא הסכים שאדם אחד ישגיח על 20 עדריים, כאשר הוא יכול להשגיח כראוי רק על שני עדריים. זאת, גם אם שאר העדרים אינם יודעים מתי יגיע אליהם, ואע"פ שהחלב מיועד לגבינה. המהרש"ד"ס התנגד לכל קולא בנושא חלב נכרים, מכיון שרבים מזלזלים באיסור זה. לדעתו, עדיף להתיר חלב נכרים לילדים ולחולים מאשר להקים מערכת פיקוח לקוייה לחלב ישראל, שיסמכו עליה גם הבריאים.

@466 לעומת זאת, אם נקבל את הגישה, שהעמידה על גבי החליבה כיום הינה מעיקר הדין כדי למנוע עירוב חלב טריפות, הרי שההשגחה איננה יכולה להיות סמלית בלבד. במקרה כזה, היא חייבת להיות השגחה מקצועית ואינטנסיבית, מכיון שללא מערכת השגחה כזו יש חשש סביר לעירוב חלב אסור (לגישה זו, מסתבר שיש גם צורך בהשגחה על יהודים שאינם מקפידים על הימנעות מוחלטת מעירוב חלב טריפות, ובודאי על חולבים נכרים בבית יהודי). אלא שגם אם חייבים בהשגחה מעיקר הדין, הרי שבמקרים רבים ניתן להגיע למירתת יעיל ומספיק, גם ללא עמידת משגיח בכל חליבה וחליבה.

ייתכן, שלמעשה יש לחלק בין כשרות רגילה לכשרות מהדרין,⁴⁰ כאשר לכשרות רגילה ניתן להסתפק בהשגחה מצומצמת יותר, ולכשרות מהדרין יש להקפיד על השגחה אינטנסיבית יותר. המצב הנוכחי, בו סומכים בכשרות רגילה על כך שכיום אין עירוב חלב טמא, ולכן אין כל צורך בהשגחה, הינו בעייתי - הן בגלל בעיית הניתוחים; הן בגלל שהיתר חלק מאבקות החלב מסתמך על היתרים קלושים יותר מהיתר חלב נכרים; והן מחמת העובדה שגם אם לא היה חשש עירוב חלב אסור, לא פשוט לוותר על השגחה לחלוטין. מצב בעייתי זה מקרין גם על הכשרות בארץ, מכיון שהמדפים מלאים במוצרי יבוא חלביים, ומפעלי המזון המקומיים מלאים בחומרי גלם חלביים שיוצרו בחו"ל ללא השגחה על מקורות החלב.

ז. השגחה באמצעות מצלמות וידאו

האם ניתן להיעזר לצורך השגחה במצלמות שבאמצעותן ניתן לראות את הנעשה במקום החליבה מבלי לבקר שם? מדובר במצלמות וידאו המנציחות את המתרחש במכון החליבה בקלטת, שבה החומר נשמר למשך מספר ימים, וניתן לצפות בתמונות במקום, או במצלמות המשדרות את התמונות באמצעות תקשורת דגיטלית לחדר בקרה מרכזי. מכיון שפשוט שאין צורך הלכתי בעמידה פיזית על החליבה, הרי שאם באמצעות המצלמות נוצר מירתת, כפי שנוצר ע"י עמידת ישראל - אין לפקפק בטיב הפיקוח ובהיתר החלב.

אדרבה, במקרים רבים השגחה באמצעות מצלמות עדיפה בהרבה על השגחה אנושית, שבה יש לעתים 'שעות מתות', בהן לא צפוי שהמשגיח יופיע, במיוחד, כאשר רואים שרכבו מתרחק. ואף שלדינא נראה שאין זה מעכב, מכיון שכדי לערב חלב אסור

לעניין המהרש"ם דן בשאלה אחרת; בשקן שמכר חלב ישראל ורימה את הציבור כשלקח משגיח על שני עדרים, ומכר חלב מ-20 עדרים. הרמאי היהודי הגדיל לעשות כשזייף גבינות נכרים גמורות ומכרן כגבינות ישראל, ושכר עדי שקר כנגד עדים שהעידו על רמאויותיו. תקיפותו של המהרש"ם בשאלה זו ברורה, אך אין בה התייחסות לשאלה אם ניתן ליצור מירתת ב-20 עדרים ע"י משגיח אחד שמסתובב בין כולם. הרב קפלן מביא שבכנסת-הגדולה (יו"ד סי' קטו) הביא את המהרש"ם ופירש שדבריו אמורים כאשר העדרים האחרים לא ידעו שאליהם לא יגיע המפקח, ואעפ"כ אין זה נחשב לדעתו לחלב ישראל. לצערי, לא מצאתי את הדברים בכנה"ג, ובגוף תשובת המהרש"ם לא משמע כן. אכן, בשו"ת זקן-אהרן מקיל גם כשמשגיח אחד ממונה על רפתות רבות, באופן שמגיע לכל רפת פעם בשבוע, והובאו דבריו כתנא דמסייע גם במנחת-יצחק ח"ג סי' עה.

40. במקרים בהם יש מחלוקת או ספק בהלכה, ניתן לסמוך בכשרות רגילה על המקילים, כפי שורת הדין וכללי פסיקת ההלכה. לעומת זאת, בכשרות מהדרין משתדלים במידת האפשר לצאת ידי חובת כל הדעות, כולל הדעות המחמירות, מתוך הנחה שיש ציבור שמעוניין לנהוג בהתאם לפסיקתם של המחמירים. כמובן, גם בכשרות רגילה יש להבחין בין לכתחילה ובין בדיעבד, ויש להקל רק אם אין צורך גדול, ובמידת האפשר, גם בכשרות רגילה יש להשתדל לצאת ידי חובת קשת דעות רחבה ככל שניתן.

@467@יש צורך במשך זמן ארוך שבו לא יהיה מירתת,⁴¹ אין ספק, שהשגחה כזו הינה פחות טובה מהשגחה באמצעות מצלמות, שבעזרתן ניתן לעקוב כל הזמן אחר החולב, מבלי שהוא יכול לדעת מתי מביטים על מעשיו ומתי לא. אין ספק שהן יוצרות מירתת הרבה יותר רציני ובאופן רציף יותר מכל השגחה של יוצא ונכנס.⁴² ולכן פשוט שמערכת מצלמות המאפשרת מעקב אחר החליבה, ומבטיחה שאין אפשרות לערב חלב אסור במיכל, מבלי שהדבר יתגלה למצלמות, מספיקה כדי להחשיב את החלב ליחלב ישראלי לכל דבר.⁴³

שיטה זו יעילה ואמינה בתנאי שיודעים היכן להתקין את המצלמות,⁴⁴ וכיצד להבטיח שלא תהיה אפשרות לעקוף או לרמות את המצלמות, לא בשעת החליבה ולא בין החליבות. כמו כן, הגישה למכשירים תהיה רק למשגיח. אם הסידור נעשה כראוי, נראה שזוהי השגחה מעולה וטובה יותר מכל השגחה אחרת הנהוגה כיום בארץ ובעולם.

בשיטת המצלמות המירתת קיים, גם אם בוחנים רק חלק ממהלך החליבה, ואולי אף אם לא רואים כלל, ואפי' אם לא מצלמים את כל החליבה כולה אלא מדגמית (ועדיף מנכנס ויוצא מכיוון ש"המפקח" רואה ואינו נראה). זאת, כמובן, בתנאי שאין לחולבים במקום כל אפשרות לדעת מתי מצלמים ומתי בודקים את החומר המצולם. מאידך גיסא, על החולבים להיות מודעים לכך שתוצאות הצילום אכן נבדקות, וכל חריגה מההנחיות עלולה לגרום להפסד משמעותי.

לשיטה זו יש גם יתרון בכך שהיא מאפשרת השגחה גם בשבת. שיטת "יוצא ונכנס" איננה מועילה לחליבת שבת, כאשר הגוי יודע שהמשגיח לא יופיע בשבת. כמובן, מצלמות פותרות בעיה זו באופן מהודר ומרווח.

ח. השגחה ממוחשבת

מכאן צעד לחידוש נוסף: במכוני חליבה מודרניים, לכל פרה יש תג זיהוי הנקרא ע"י המחשב, כאשר זו מגיעה לעמדת החליבה. המחשב מזהה את הפרה, ורושם את כל נתוני החלב שהיא נותנת. בדרך זו יכולים אנו לקבל נתונים מדויקים על מהלך החליבה, גם ללא נוכחות משגיח. ניתן לוודא האם כמות החלב במיכל מתאימה לכמות שנחלבה מכל פרות העדר, ושמקורו בחלב הפרות הכשרות בלבד, ללא תוספת מכל מקור אחר.

שיטה ממוחשבת כזו, אם תפותח כראוי, יכולה לפתור את בעיית חלב נכרים, ללא צורך במשגיחים שיסתובבו ברפתות, וללא צורך במעקב צמוד באמצעות מצלמות. השגחה באמצעות מצלמות, כמו גם ההשגחה האנושית, מבוססת על מירתת; ואילו @468@שיטת המיחשוב, המזהה את הפרות ומוודדת את חלבן במדויק, יכולה

41. ועיין בשו"ע ביו"ד קכט א-ב שהמניח יינו עם גוי היין מותר כאשר יש מירתת שמא יבוא בהפתעה, ומירתת זה תלוי בזמן הנדרש כדי לפתוח את החביות ולאחר מכן לסותמן ולהעלים ראיות. והמירתת גם תלוי בכך אם הגויים יכולים להישמר שלא יפתיעו ע"י שאחד ישמור על הפתח והאחר יפתח את החביות. והאחרונים והפוסקים שם העירו שגם אם אחד ישמור על הפתח ויזהיר את חברו זה לא יאסור בהכרח את היין, אם לא יהיה לו מספיק זמן להעלים ראיות למעשיו.

42. כדי לשפר את המירתת בשיטת יוצא ונכנס יהיה יתרון גדול אם יהיה יותר ממשגיח אחד, והחולבים ידעו שגם אם האחד יוצא, השני יכול להפתיעם.

43. כך השיבו הרי"ש אלישיב והר"ש ווזנר לרבני ועדת מהדרין של "תנובה", ששאלו על כך.

44. יש להקפיד שהמצלמות תצלמנה גם את מיכל החלב, כדי למנוע עירוב חלב זר, ושהחליבה תצולם באופן שניתן יהיה לזהות שמדובר בבהמות טהורות. אם רוצים לפקח גם על כך שהמנותחות נחלבות בנפרד, יש צורך להציב מצלמה באיזור המנותחות, על מנת לראות להיכן מופנה חלבן. ואם רוצים לפקח על כך שלא נערכים ניתוחים לא מדויקים, יש להציב מצלמות באיזור בו נעשים הניתוחים.

להיחשב להשגחה כמעט הרמטית ומלאה. השגחה כזו תתבצע באמצעות מחשב, שיערוך את כל הבדיקות הנחוצות, וידווח למערכת הבקרה על כל מקרה חריג.⁴⁵

לשיטה הממוחשבת יתרון גם בקשר להשגחה כלפי חלב טריפה. ניתן לפקח בשיטה זו שלא מנתחים פרות ללא השגחה. כיצד? מכיון שכל פרה שנותחה מקבלת אנטיביוטיקה, ואין היא נחלבת למשך זמן מסוים למיכל החלב, יוכל המחשב להתריע על פרה שתחזור לחליבה. מכיון שכל הפרות מזוהות באמצעות תג הזיהוי, ניתן לעכב את חליבתה עד שתיבדק הסיבה לכך. כמו"כ המחשב יכול לגלות ירידה משמעותית של כמות החלב הנחלבת מפרה מסויימת, דבר המצביע על בעיה. חזרת כמות החלב למצב הקודם תדליק נורה אדומה, שתחייב בדיקה איזה טיפול נעשה לפרה. בכל מקרה של גילוי פרה שנותחה ללא השגחה, היא תוצא מרשימת הפרות הכשרות שחלבן מאושר.

ט. סיכום

1. בעדר רגיל של פרות חולבות יש פרות שעברו ניתוחים שאולי הביאו להטרפתן. מכיוון שחלב טריפה אסור, שוב אין כיום בטחון שבחלב לא נתערב חלב אסור.
2. המתירים חלב נכרים בימינו מסתמכים על ההנחה שאין כל חשש לעירוב חלב אסור בשל פיקוח ממשלתי וכיו"ב. הנחה זו מתערערת לאור האמור לעיל.
3. גם אם נאמר שהיתר חלב נכרים נשאר בתוקפו למרות בעיית המנותחות, מכיוון שחובת העמידה על החליבה נועדה רק למנוע חליבת טמאות ולא טריפות, נראה שההיתר קלוש יותר מבעבר.
4. לאור זה, יש מקום להדר כיום אחר חלב ישראל גם כשהוא מגיע כאבקה. ההשגחה לצורך ייצור חלב ישראל צריכה לכלול פיקוח גם על מניעת עירוב חלב טריפות.
5. חלק מרכיבי החלב המוכנסים למוצרים שונים מופקים ממי גבינה או מגרגרי גבן. למרות שמדובר באבקות, היתרם לעתים פחות מבוסס מהיתר אבקת חלב, ואף מהיתר חלב נכרים ניגר.
6. גם ברמת כשרות רגילה ראוי להשגיח באופן מינימלי על החליבה, כולל התייחסות לבעיית חלב טריפות. יתכן שפיקוח כזה יספיק כדי להחשיב את החלב לחלב ישראל לחלק מהדעות. לרמת מהדרין יש צורך בהשגחה ופיקוח משמעותיים יותר.
7. השגחה לצורך חלב ישראל מורכבת משילוב נכון של הסכם נבון עם בעלי הרפתות, הדרכה והסברה שיצרו מוטיבציה לשיתוף פעולה ולאמינות, ביקורת מפעם לפעם במקומות הנכונים ובמועדים הנכונים, ויצירת מודעות מספקת לביקורת זו.
8. מצלמות וידאו המותקנות בתבונה יכולות להחליף משגיחים. יתרון בהיותן 'בלתי נראות', ולכן יסוד ה'מירתת' בהן גבוה. כמו"כ הן פעילות גם בשבת.
9. מוצע לבדוק אפשרות של השגחה ממוחשבת, גם ללא צפייה פיזית בחליבה. בדו"חות מחשב אצור מידע רב שניתן לנצל לצורך השגחה ברמה הגבוהה ביותר.

45. [החולקים על היתרם של החזון-איש והר"מ פיינשטיין, הסבורים שלמרות שכיום אין חשש לעירוב חלב טמאה, בכל זאת גזירת חלב נכרי לא זזה ממקומה, ויש צורך ב'יהודי עומד על גביו' - יתכן ויסתייגו מתחליף שאין בו אלמנט של ראייה, בניגוד למשגיח 'יוצא ונכנס' ולמצלמות. - הערת עורך (י.ר.)]

תגובה המחבר: במאמר העומד להתפרסם בקרוב, דן הרב מ' גרוס, יו"ר ועדת מהדרין 'תגובה' בהשגחה באמצעות מצלמות, ומסיק לבסוף להיתר. בסוף מאמרו הוא מתייחס גם לרעיון ההשגחה הממוחשבת, ופשוט לו שזו עדיפה על מצלמות, מכיון שזוהי השגחה הרמטית ללא הסתמכות על 'מירתת'.